

UOT:336

Bulud Cahangir oğlu SADIQOV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, i.e.n., dosent,

Elçin İmran oğlu ƏSGƏROV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, magistr

BEYNƏLXALQ İQTİSADI SİSTEMDƏ QLOBAL MALİYYƏ İNSTİTUTLARININ YERİ VƏ ROLU

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – beynəlxalq iqtisadi sistemin müasir vəziyyəti və onun inkişaf meyilləri və qlobal maliyyə institutlarının bu sistemdə yeri və rolunun təyin edilməsi və həmin sahədə mövcud problemlərin həlli yollarının müəyyənlənməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası – araşdırılan problemə sistemli və kompleks yanaşma, habelə qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq iqtisadi sistemə təsirinin tənzimlənməsinin müxtəlif aspektlərdən müqayisəli təhlili, ümumiləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi ilə bağlı metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti – alınmış nəticələrdən valyuta sistemi və qlobal maliyyə mexanizminin formalaşdırılması problemlərinin tədqiqi istiqamətində alternativ mənbə kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri – qlobal maliyyə institutlarının fəaliyyətinin Azərbaycanın iqtisadi sisteminə təsirinin araşdırılmasından, Azərbaycanın dünya valyuta-maliyyə sistemində səmərəli iştirakı üçün dünya valyuta-maliyyə bazarında baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinin daima izlənməsi və bu dəyişikliklərə uyğun Azərbaycanda “maliyyə savadlılığı” layihəsinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – məqalədə baxılan problemlərin həlli üzrə dünya təcrübəsi tədqiq olunmaqla müasir şəraitin tələblərinə uyğun yanaşmalar formalaşdırılmışdır. Qlobal maliyyə institutlarının beynəlxalq iqtisadi sistemə təsirinin tənzimlənməsi üzrə müəyyən fikirlər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *valyuta sistemi, maliyyə bazarları, qlobal maliyyə institutları, BVF, Dünya Bankı, ÜTT.*

Giriş

Dünya maliyyə-valyuta sisteminin inkişaf etməsindən məlum olur ki, dünya maliyyə-valyuta sistemi iqtisadi konyunktura ilə əlaqədar dövrü olaraq yenilənməkdədir. Dünya maliyyə-valyuta sisteminin modern vəziyyətini qiymətləndirdikdə isə bu sistemdə təzə tendensiyaların olduğu müşahidə edilir. Müasir iqtisadi şəraitdə bazarların qloballaşması ilə biznes fəaliyyətinin payı artıqca, ölkədaxili həddləri aşarkən, bu tendensiyalara müvafiq siyasətin idarə edilməsi, nizamlanması və siyasətin həyata keçirilməsi üçün institutlara zərurət yaranır. Qlobal beynəlxalq maliyyə institutları bir qurum kimi dünya iqtisadiyyatının inkişafında əməkdaşlığı, bütövlüyü və sabitliyi təmin etməyə xidmət edirlər. Bu işlərin görülməsi üçün BVF, Dünya Bankı, ÜTT və s. yaradılmışdır.

Qlobal maliyyə institutlarının mahiyyəti və təsnifatı. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində beynəlxalq valyuta – maliyyə və bank təşkilatları mühüm yer tutur. Bu bir neçə səbəblə izah olunur.

Birincisi, onların fəaliyyəti bütövlükdə pul-maliyyə sferasının fasiləsiz fəaliyyətini təmin edərək dünya iqtisadiyyatının ziddiyyətli bütövlüyünə tənzimləmə prinsipini və müəyyən sabitliyi daxil etməyə imkan verir. Bunun zərurəti, ilk növbədə, həm dövlətlərin qarşılıqlı münasibətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə artan miqyası, həm də onların dəyişmiş təbiəti ilə izah olunur.

İkincisi, onlar ölkələr və dövlətlər arasında əməkdaşlığın qurulması üçün forum rolunu oynamağa hesablanıb. İdeoloji qarşıdurmanın zəifləməsi ilə bu vəzifə getdikcə aktuallaşır.

Üçüncüsü, inkişaf meyilləri haqqında məlumatların öyrənilməsi, təhlili və ümumiləşdirilməsi, dünya iqtisadiyyatının ən mühüm problemləri üzrə tövsiyələrin işlənilib hazırlanması sahəsində beynəlxalq valyuta və maliyyə təşkilatlarının əhəmiyyəti artır.

Məqsədlərindən və universallıq dərəcəsindən asılı olaraq, beynəlxalq valyuta və maliyyə institutları qlobal əhəmiyyətli, regional təşkilatlara, habelə fəaliyyəti dünya iqtisadiyyatının hər hansı konkret sahəsini əhatə edən təşkilatlara bölünür.

Birinci tip təşkilatlara misal olaraq Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı Qrupunu göstərmək olar.

Beynəlxalq maliyyə ictimai institutları milli və dövlətlərarası institutlara bölünür. Milli institutlar *pul hakimiyyəti* (mərkəzi bank, depozitlərin sığortalanması üzrə federal agentlik, federal qiymətli kağızlar komissiyası) və *fiskal hakimiyyət* (maliyyə nazirliyi, gömrük xidməti, vergi nazirliyi) institutlarına bölünür. Milli qurumlar qlobal və regional institutlarla təmsil olunur.

Qlobal İnstitutlar BMT-nin Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı kimi bölmələridir. Regional institutlara müxtəlif qitələrdə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi qurumlar, hazırda Avropa Mərkəzi Bankına çevrilmiş Avropa Valyuta Əməkdaşlıq Fondu kimi qurumlar daxildir.

BMT-nin bəzi xüsusi qurumları beynəlxalq maliyyə məsələləri ilə də məşğul olur:

- BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı;
- dünya ticarəti və rəsmi inkişaf maliyyəsi ilə bağlı “görünməz” əməliyyatlar (tədiyyə balansı) və maliyyələşdirmə komitəsi;
- beynəlxalq regional inkişaf banklarının yaradılmasını təşviq edən iqtisadi şura.

Beynəlxalq maliyyə institutları Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı (1930) istisna olmaqla, əsasən 1939-1945-ci illər İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaranmışdır. Onların yaradılmasına aşağıdakılar səbəb olmuşdur:

- iqtisadi əlaqələrin qloballaşması;
- dövlətlərarası tənzimləmənin, o cümlədən pul-maliyyə münasibətlərinin inkişafı;
- dünya iqtisadiyyatının, o cümlədən dünya valyuta sisteminin, valyuta, kredit, qiymətli kağızlar, qızıl bazarlarının qeyri-sabitliyi problemlərinin birgə həllinin zəruriliyi.

Qlobal və regional təşkilatlarla yanaşı, ixtisaslaşmış dünya maliyyə institutları var, məsələn, Afrikanın İqtisadi İnkişafı üzrə Ərəb Fondu, Ərəb İqtisadi və Sosial İnkişaf Fondu, Karib Hövzəsi İnkişaf Bankı və s. İştirak dərəcəsi və təsir dərəcəsi Qlobal maliyyə institutlarında ayrı-ayrı ölkələrin kapitalla verdiyi töhfənin miqdarı ilə müəyyən edilir, çünki adətən "çəkili səsələr" sistemindən istifadə olunur. Dünyanın aparıcı maliyyə mərkəzlərinin (ABŞ, Qərbi Avropa, Yaponiya) güc balansının dəyişməsi dünya maliyyə institutlarının fəaliyyətinə təsir göstərir ki, bunda münasibətlərdə iki əks tendensiya - beynəlxalq maliyyənin qlobal problemləri üzrə fikir ayrılığı və tərəfdaşlıq təzahür edir.

Dünya maliyyə mərkəzləri böyük beynəlxalq kapital konsentrasiyası və müxtəlif beynəlxalq maliyyə əməliyyatlarının geniş miqyasda həyata keçirilməsi mərkəzləridir. Onların infrastrukturunun əsasını milli və transmilli banklar təşkil edir, bir qayda olaraq, fond dəyərlərində fəaliyyət göstərən ən iri fond birjalrı ilə sıx bağlıdır. İri broker evləri və müxtəlif investisiya fondları da mühüm rol oynayır.

Qlobal maliyyə mərkəzlərinin əsas struktur komponentləri aşağıdakılardır:

- valyuta bazarı;
- maliyyə kredit regional depozit bazarı;
- beynəlxalq istiqraz bazarı;
- ödəmə müddətinə görə strukturlaşdırılmış kredit bazarı;
- qızıl bazarı.

Bütün bu bazarlar yüksək dərəcədə vahidlik və qarşılıqlı asılılıq ilə xarakterizə olunur. Ənənəvi valyuta, kredit və depozit əməliyyatları ilə yanaşı, törəmə maliyyə alətləri ilə valyuta əməliyyat-

ları, avrobondlar, dəyişkən faiz dərəcəsi ilə qiymətli kağızlarla əməliyyatlar geniş şəkildə təmsil olunur. Müasir elektron rabitə vasitələri ayrı-ayrı maliyyə bazarlarının artan dərəcədə qarşılıqlı əlaqəsinə səbəb olur.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun dünya valyuta sistemində xüsusi rolu və əhəmiyyəti

Dövlətlərarası pul və maliyyə institutları arasında BVF, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və Tərəqqi Bankı, ABŞ, Dövlətlərarası Hesablaşmalar Bankı və Asiya, Afrika və başqa regional tərəqqi bankları iştirak edir.

Beynəlxalq Valyuta Fondu – bura daxil olan ölkələr arasında valyuta-kredit əlaqələrinin nizamlanması və xarici valyutada qısa və ortamüddətli kreditlərin verilməsi metodu ilə tədiyyə balansında kəsirin ortaya çıxardığı valyuta problemləri ilə məşğul olmaqda maliyyə dəstəyi göstərilməsinə həsr edilmiş dövlətlərarası təşkilatdır. BMT-nin ixtisaslaşdırılmış müəssisəsi adını alır. BVF Bretton-Vuds-da (ABŞ) təşkil edilən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Beynəlxalq valyuta-maliyyə konfransında (1944) təsis edilmişdir. 2001-ci ilin başlanğıcında BVF–yə 182 ölkə qoşulmuşdur. 1992-ci ildə Rusiya Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv seçildi. Onun aparıcı, lider orqanı bütün ölkələrin mərkəzi bankın idarəedici və onun müavini tərəfindən təmsil edildiyi İdarəedici Şurası hesab olunur.

BVF-nin kapitalı üzv dövlətlərin paylarından toplanır. İstənilən ölkənin BVF-nin kapitalına abunə məbləğini müəyyən edən xüsusi borcalma hüquqlarında ifadə olunmuş bir kvotası mövcuddur. Kvotaların ümumi tutumu dünya iqtisadiyyatında ölkələrin xüsusi çəkisi üzrə təyin olunur. Minimum 5 ildə bir dəfə kvotalar yenidən yoxlanılır. 25 İEO-nün ümumi payı BVF-də kvotaların ümumi dəyərlərinin 62,7 % -ni təşkil edir, o cümlədən:

- ABŞ - 17,6 %;
- Almaniya - 6,2 %;
- İtaliya - 3.4 %;
- Yaponiya 6.4 %;
- Kanada 3.0%;
- AB - 30,4 %. [1]

BVF, tərkibindəki ölkələrin tədiyyə balansını eyniləşdirməkdən ötrü xarici valyutada kreditlər verir, o cümlədən makroiqtisadi dəyişməzlik proqramlarını və bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının quruluşlarını ikinci dəfə dəstəkləyəcək.

BVF mütəmadi olaraq tərkibindəki ölkələrdən cari dövlətlərarası əməliyyatlar üzrə köçürmələrin və ödənişlərin edilməsinə, o cümlədən kapital hərəkəti ilə əlaqədar valyuta əməliyyatları sektorunda valyuta məhdudiyətlərini ləğv etmək üçün cəhd edir [2].

1999-cu il 1 yanvardan başlayaraq, Aİ 11 ölkəsi vahid valyutanı - avronu təklif etdilər. Avronun tətbiq edilməsi dünya maliyyə sistemindəki vəziyyəti böyük ölçüdə dəyişdi. ABŞ dollarının mövqeyi bununla güclənmirdi, ona görə ki, dollar görünməmiş rəqibiylə üzləşirdi. Aİ-nin büdcəsində bəzi struktur fondlar vardır, onları nəzərdən keçirək:

- Avropa Regional İnkişaf Fondu (15,8 109 avro);
- Avropanın Kənd Təsərrüfatı Yönlümlü və Zəmanət Fondu (6 109 avro);
- Avropa Sosial Fondu (9,2 109 avro).

Avropa Mərkəzi Bankının qanun kapitalının yaranmasında ölkənin kvotasının ölçüsü ÜDM-in və əhalinin sayından asılıdır. AB büdcəsinin ölçüsü həcmi qanunvericiliklə məhduddur və iştirakçı dövlətlərin ÜDM-nin 1\100 hissəsi 1,27 olur.

Ən iri dövlətlərarası maliyyə və iqtisadi təşkilat Dünya Bankı Qrupu hesab olunur. Dünya Bankı Qrupunun missiyası kasıblıq səviyyəsinin azaldılması və iqtisadi artımı həyata keçirməkdir. Dünya Bankı Qrupunun ayrı-ayrı bölmələri, bütün sahələrin tərəqqisində müəyyən qədər rol oynayır, fərqli istiqamətlər üzrə fəaliyyət göstərərək – iqtisadi və analitik araşdırmaların tətbiq edilməsinə nədək-onlar İEOÖ-yə xeyli dəstək olurlar.

Dünya müharibəsindən sonra Avropanı bərpa etmək üçün 1944-cü ildə qəbul edilmiş Dünya Bankı Qrupu, vaxt keçdikcə dünyanın ən iri yardım mənbəyi olmuşdur. Qeyd edək ki, 5 təşkilatdan

ibarətdir: Dövlətlərarası Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Dövlətlərarası Maliyyə Korporasiyası, İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik (MIGA), Dövlətlərarası İnkişaf Assosiasiyası, İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Dövlətlərarası Mərkəz.

Dünya Bankı Qrupu 5 təşkilatdan ibarət olsa da, Dünya Bankına sadəcə olaraq IDA və IBRD daxil olur. Dövlətlərarası Yenidənqurma və İnkişaf Bankı - Dünya Bankının əsas aparıcı strukturudur. O, 1944-cü il iyulda Bretton Woods müqavilələri üzrə BVF ilə eyni vaxtda yaradılmışdır. Bu təşkilat açıq tərəfdaşlıq prinsipləri əsasında təşkil edilmişdir. Bununla belə, ABŞ payına 17,04 % səs, Rusiyanın payına isə 2,87 % düşürdü.

Dövlətlərarası maliyyə sisteminin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərinə iqtisadi informasiyaların açıqlanması, bank nəzarəti üçün dövlətlərarası standartların əmələ gəlməsi, BVF-nin maliyyə imkanlarının artması və BVF-də müasir kreditləşmə qurumunun təşkil olunması üçün dövlətlərarası standartların tərəqqi etdirilməsi aiddir. BMT-nin "pulların yuyulması" üzrə tədbirlərin saxlanması üzrə proqramları xüsusi əhəmiyyət daşıyır, bunlar aşağıdakı müddələrdən ibarətdir:

- “pulların yuyulması” üzrə yeni sxemlərin daim müşayiət edilməsi;
- bankların alıcılarına hesabat vermə qaydalarının daha da ciddiləşdirilməsi;
- qeyri-bank maliyyə təşkilatlarının və müəssisələrin fəaliyyətinə nəzarətin artması;
- dövlətlərarası təşkilatların (FATF, SWIFT) tövsiyələri ilə bank strukturları üçün universal dövlətlərarası standartların tətbiq edilməsi.

BVF-nin razılaşma sənədinin I maddəsində bu təşkilat aşağıdakı məqsədləri qarşıya qoyur:

- dövlətlərarası valyuta-maliyyə problemlərinin həll edilməsi üzrə birgə tədbirlərin həyata keçirilməsi və məsləhət mexanizminin təmin olunması üçün maliyyə-valyuta sektorunda mövcud olan təşkilat kontekstində dövlətlərarası əməkdaşlığın tərəqqi etdirilməsi;

- dövlətlərarası ticarət dövriyyəsinin balanslaşdırılması və genişləndirilməsi məqsədinə çatmaq üçün iqtisadi siyasətin mühüm məsələsi olaraq iştirakçı dövlətlərin həqiqi gəlirlərinin və məşğulluq səviyyəsinin yüksək saxlanması, o cümlədən istehsal vəsaitlərinin tərəqqisinin təmin olunması [3];

- üzv dövlətlərin valyuta rejimini qaydasına salmaq və stabilliyini qoruyub saxlamaq, o cümlədən rəqabət qabiliyyətinin saxlanması üçün valyutanın devalvasiyasının əngəllənməsi;

- üzv dövlətlər arasında mövcud əməliyyatlar kontekstində çoxtərəfli hesablaşmalar sisteminin əmələ gəlməsinə yardım göstərmək, o cümlədən dövlətlərarası ticarətə əngəl olan valyuta məhdudiyyətinin yox edilməsi;

- adekvat zəmanətin nəzarəti altında üzv dövlətlərə müvəqqəti olaraq ümumi vəsaitlərin verilməsi metodu ilə onlara inam hissəsinin aşılınması, yarana, baş verə biləcək mövcud təhlükənin sövüşməsi.

BVF-nin fəaliyyətinin əsas istiqamətləri olaraq: maliyyələşdirmə, nəzarət və İEOÖ-yə texniki dəstək olmalıdır.

Nəzarət – Dövlətlərlə əməkdaşlıq mühitində maliyyə siyasəti mövzusunda əsasən müntəzəm məsləhətləşmələr vasitəsilə tətbiq olunur. Əsasən, ildə bir dəfə olmaqla fond tərkibindəki ölkələrdə maliyyə siyasətinin yekun nəticələri, eksport-import əməliyyatları, ticarət və büdcə kəsiri və s. bunlar kimi meyarlara əsasən geniş şəkildə qiymətləndirilmə həyata keçirir. Qiymətləndirmə nəticələrinə əsasən, ölkə başçıları ilə müzakirələr aparılır və davam edən dialoq nəticəsində milli valyutanın kursunun sabitləşməsi və iqtisadi artıma təkan verəcək ayrı-ayrı iqtisadi proqramların tətbiq edilməsi məsələləri danışıılır.

ƏDƏBİYYAT

1. <https://www.imf.org/> (BVF-nin rəsmi internet saytı)
2. Quliyev T.F. Milli və dövlət gəlirləri. Bakı, 2014, 328 s.
3. Məmmədov Z.F. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi, Bakı. 2000,

*Булуд Джахангир оглы Садыгов,
доцент, АУК;*

*Эльчин Имран оглы Аскеров
магистрант
Азербайджанского Университета Кооперации*

Место и роль глобальных финансовых институтов в международной экономической системе

Резюме

Целью исследования – является определение современного состояния международной экономической системы и тенденций ее развития, места и роли мировых финансовых институтов в этой системе и выявление путей решения существующих проблем в этой сфере.

Методология исследования – системный и комплексный подход к изучаемой проблеме, а также методы сравнительного анализа, обобщения и оценки различных аспектов регулирования влияния глобальных финансовых институтов на международную экономическую систему.

Значимость исследования – полученные результаты могут быть использованы как альтернативный источник для изучения проблем валютной системы и формирования мирового финансового механизма.

Результаты исследования – включают в себя изучение влияния глобальных финансовых институтов на экономическую систему Азербайджана, постоянный мониторинг качественных изменений на мировом валютно-финансовом рынке для эффективного участия Азербайджана в мировой валютно-финансовой системе и реализация проекта «Финансовая грамотность» в Азербайджане.

Оригинальность и научная новизна исследования – путем изучения мирового опыта решения рассматриваемых в статье проблем сформированы подходы в соответствии с требованиями современных условий. Были выдвинуты определенные идеи по регулированию влияния глобальных финансовых институтов на международную экономическую систему.

Ключевые слова: Валютная система, финансовые рынки, глобальные финансовые институты, МВФ, Всемирный банк, ВТО.

*Bulud Cahangir Sadigov,
Associate Professor,
Azerbaijan University of Cooperation;*

*Elchin Imran Asgarov
master student
Azerbaijan University of Cooperation*

The place and role of global financial institutions in the international economic system

Summary

The purpose of the study – is to determine the current state of the international economic system and trends in its development, the place and role of world financial institutions in this system and the identification of solutions to existing problems.

Research methodology – is a systematic and comprehensive approach to the studied problem, as well as methods of comparative analysis, generalization and assessment of various aspects of the regulation of the impact of global financial institutions on the international economic system.

Significance of the research – the results obtained can be used as an alternative source for the study of the problem of the currency system and the formation of the global financial mechanism.

The results of the study – include the study of the impact of global financial institutions on the economic system of Azerbaijan, continuous monitoring of qualitative changes in the world currency and financial market for the effective participation of Azerbaijan in the financial and financial exchange in the world.

Originality and scientific novelty of research – by studying the world experience of the solutions considered in the article the approaches formed in accordance with the requirements of modern conditions. There were identified ideas for regulating the impact of global financial institutions on the international economic system.

Key words: *Currency system, financial markets, global financial institutions, IMF, World Bank, WTO.*